

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸν νοεῖν δύεται τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel., X. "Ανδροῦτος" τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου "Αθηνῶν". —Ernst Hoffman τακτ. καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Erich Frank. τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg —Guido Calogero τακτ. κ. φ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν "Αθηνῶν". —Κωνστ. Δογαδέτης τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν "Αιγαίων". —August Faust ὑψηλ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. —Χαρ. Τζωρτζόπουλος ὑψηλ. του Πανεπιστημίου τῶν "Αθηνῶν". —Franz Böhm διδάσκων τῆς Φιλοσοφίας. —Παν. Κανελλόπουλος διδάσκων τῆς Νομικῆς. —Κωνστ. Τσάντος. —Ιω. Θεοδωρακόπουλος διδάσκων τῆς Φιλοσοφίας.

Διευθυνθέμενον
ὑπό^{της}
I. N. ΘΕΩΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
“ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ,”
ΕΔΟΤΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΙ ΙΣΤΟΡΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓ. Κ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

1.—Δύο υπήρξαν τὰ ἔξωτερικά καὶ πρὸς ὀρισμένας προσωπικότητας συνδεδεμένα δομητήρια τοῦ γερμανικοῦ Ἰδεαλισμοῦ: ὁ Ηερδερ καὶ ὁ Καντ.¹ Εὰν ὁ δεύτερος συνεδέθη δι' αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπεστάσεως των πρὸς τὸν λεγόμενον «*αριτικόν*» Ἰδεαλισμὸν, ὁ πρῶτος ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῆς κατευθύνσεως ἐκείνης, ἥ δποίᾳ, συνδεθεῖσα πρὸς τὰ ὄνόματα τῶν Schelling καὶ Schleiermacher καὶ πρὸς τὴν ἴστορικὴν σχολὴν τοῦ δικαίου (ἴδια πρὸς τὸν Savigny καὶ Puchta), δέον νὰ ὀνομασθῇ «*δωμαντικός*» Ἰδεαλισμός (1).

Ἡ κίνησις τοῦ δωμαντικοῦ Ἰδεαλισμοῦ, κίνησις ἔξελιχθεῖσα παραλλήλως καὶ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν ἀφ' ἐνὸς μὲν τῆς γερμανικῆς ποιήσεως, ἀφ' ἐτέρου δὲ τῆς «*κοινωνιοπλαστικῶς*» ἐκδηλωθείσης πολιτικῆς δωμαντικῆς κινήσεως (2), ἐνεφανίσθη καὶ ἔξετιμήθη μέχρι τοῦδε κυρίως ὡς κίνησις ἀναγκαῖσασα τὴν δυτικὴν λογοκρατίαν. Ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἴστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς καὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὑπῆρξεν ἥ ἔξωτερικῶς εὑκρινεπτάτη τῶν ἐκδηλώσεων τῆς σχέσεως τοῦ Ἰδεαλισμοῦ πρὸς τὴν δυτικὴν λογοκρατίαν. Ὁ ἀναφυεὶς περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἀγών μετειξέν Savigny καὶ Thibaut, ἀγών, τοῦ δποίου ἥ σημασία δὲν ἀνεφέρετο ἀπλῶς εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην, ὑπῆρξε χαρακτηριστικὸς διὰ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ δωμαντισμοῦ καὶ λογοκρατίας.

(1) Πρβλ. σχετικῶς: Erich Rothacker, Einleitung in die Geisteswissenschaften, Tübingen 1920, σ. 67 κ. ἓ.

(2) Πρβλ. Paul Joachimsen, Zur Psychologie des deutschen Staatsgedankens, ἐν «*Die Diokuren*», I, München 1892, σ. 139.

Ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τούτου τοῦ H e r d e r ἐμφανίζεται ἡδη ὑπερνικηθεὶς—ώς δρυθῶς τονίζει καὶ ὁ W i l h e l m W i n - d e l b a n d—ὅ «ἀνθιστορικὸς» τρόπος τοῦ διανοεῖσθαι, ὁ διοῖς ἔχαρακτήρισε τὴν ἐποχὴν τοῦ διαφωτισμοῦ (1). Ἡ ἐνσαρκωθεῖσα βεβαίως ἐν τῷ ὄφωμαντικῷ ἰδεαλισμῷ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀνθιστορικότητος τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀγθιστορικότητος, ήτις, ἢν καὶ **δυτικῆς** προελεύσεως, εὗρε τέλος ἐν Γερμανίᾳ ἀκριβῶς ὡς ὑποστηρικτήν της τὸν συγθετοποιήσαντα τὴν διδασκαλίαν τοῦ φυσικοῦ δικαίου φιλόσοφον C l i r. W o l f f (2), ὡδήγησεν—ώς ήτο φυσικὸν—εἰς τὸ ἀπολύτως ἀντίθετον ἥκρον. **Ἡ πλήρης ἀνθιστορικότης μετεστράψη** εἰς ἀπολυτοποίησιν τῆς ἴστορειας.

Τὸ παράδοξον μάλιστα εἶναι, ὅτι τὴν ἀπολυτοποίησιν ταύτην ἐδίδαξαν κυρίως οὐχὶ οἱ καθ' αὐτὸν ἴστορικοί, ἀλλ' ὁ φιλόσοφος S c h e l l i n g, εἰς τοῦ ὅποίου τὸ πρόσωπον εὗρε τὴν μεταφυσικὴν ἀποκυριαρχίαν· αὐτοῦ δὲ ὄφωμαντικὸς ἰδεαλισμός.

Πρὸς τὴν ἡ προβλῆμαν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιδράσεως, ἢν ἦσκησεν ὁ ὄφωμαντικὸς ἰδεαλισμὸς ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν περὶ τὴν ἴστοριαν ἀσχολουμένων ἐπιστημῶν, ἀναγκαῖον θεωροῦμεν, ὅπως δρίσωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν διαφορὰν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Οἱ κριτικὸι ἰδεαλισμὸι δομάται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ὅτι τὸ συνειδός, ἀνεξάρτητον δὲν ἀπὸ τοῦ χρόνου καὶ πέραν πάσης ἐμπειρίας κείμενον, ἐπιδέχεται ἵδιαν κριτικήν, κριτικὴν ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐν αὐτῷ a priori δεδομένων ἀρχῶν. Τοῦτο ἀνταποκρινόμενον καὶ πρὸς τὰς θεμελιώδεις γραμμὰς τῆς φιλοσοφίας τοῦ *Πλάτωνος*, σημαίνει, ὅτι δὲ λόγος, προσερχόμενος εἰς τὴν ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ κινουμένην πραγματικότητα, εἶναι a priori καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐφωδιασμένος διὰ τῶν ἀρχῶν, διὸ δὲ «περιελνεται» (κατὰ τὴν Πλατωνικὴν ὁρολογίαν), δηλ. συλλαμβάνεται καὶ προσδιο-

(1) W i l h e l m W i n d e l b a n d, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie Tübingen 1921, σ. 445.

(2) Περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς σημασίας του ἐν σχέσει πρὸς τὴν σχολὴν τοῦ φυσικοῦ δικαίου πρβλ. κυρίως: L o r e n z v. S t e i n, Geschichte der sozialen Bewegung, München 1921, I, σ. 174 κ. ἐ.

ρίζεται τὸ τὴν πραγματικότητα ἀποτελοῦν ἅπειρον. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν : ὁ λόγος εἶναι ἔκεινος, δοτις ὑπὲγορεύει εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς, διαμορφώνων ταύτην ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν, αἵτινες, ἔξω τοῦ χρόνου κείμεναι, ἀποτελοῦν ἀρχὰς ἀπολύτους καὶ ἀπόλυτην ἰσχὺν κεκτημένας. Ως ἐκ τούτου χαρακτηρίζεται ὑπότινων ὁ «κοιτικὸς» ἴδεαλισμός, ἐν τῇ μορφῇ, ὃν ἐμφανίζεται οὗτος παρὰ Kant καὶ Fichte, ὡς «ὑποκειμενικὸς» ἴδεαλισμός⁽¹⁾.

Αντιθέτως πρὸς τὸν κοιτικὸν ἴδεαλισμόν, ὁ «ὅμωμαντικὸς» ἴδεαλισμός ἀπολυτοποιεῖ τὴν ἴστορίαν καὶ ἴστορικοποιεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον τὸ συνειδότερον τοῦ ἀνθρώπου. Πῶς καθίσταται δυνατὴ ἡ ἀπολυτοποίησις τῆς ἴστορίας ; Αὕτη καθίσταται δυνατὴ κατὰ δύο διαφόρους τρόπους : α) θεωρουμένης τῆς ἴστορίας ὡς προεκτάσεως ἀπλῆς τῆς φύσεως, δηλ. δι' ἀπολυτοποίησεως τῆς φυσικῆς πραγματικότητος, καὶ β) διά τῆς ἀντιστρόφου διαδικασίας, δηλ. θεωρουμένης τῆς φύσεως ὡς προεκτάσεως τῆς ἴστορίας. Ο πρῶτος τρόπος ἀπολυτοποιήσεως τῆς ἴστορίας, τρόπος χαρακτηρίζων τὰς ἐκ φυσιοχρατικῶν ἀρχῶν δρμωμένας θεωρίας, ὑιρ' ἂς ὑπάγεται αὐτὸς οὗτος ὁ ψυχολογισμός, εἶναι τελείως ξένος πρὸς τὰς διαθέσεις τοῦ ὅμωμαντικοῦ ἴδεαλισμοῦ. Καὶ ὅπου ἀκόμη πιστοποιεῖται σύμπτωσις ἀπόψεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν φυσιοχρατικῶν κατευθύνσεων, σύμπτωσις, ἢ ὅποια, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἔξεδηλώθη κυρίως ἐν τῇ ὀργανολογίᾳ, ἢ σύμπτωσις αὐτη δὲν πρέπει νὰ θεωρηται ὡς πραγματική. Ο ὅμωμαντικὸς ἴδεαλισμὸς ἀπολυτοποιεῖ τὴν ἴστορίαν οὐχὶ διὰ τῆς ὑπαγωγῆς καὶ ταύτης ὑπὸ τὴν φύσιν, ἀλλὰ διὰ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς φύσεως ὑπὸ τὴν ἴστορίαν. Αὐτὸς εἶναι ἄλλως τε καὶ ὁ γνήσιος τρόπος ἀπολυτοποίησεως τῆς ἴστορίας.

Η ὑπαγωγὴ τῆς φύσεως ὑπὸ τὴν ἴστορίαν δὲν σημαίνει ἄλλο τι εἰ μὴ ὑπὲγωγὴν τοῦ παντὸς ὑπὸ τὸ ἐλευθέρως, συγχρόνως ὅμως οὐχὶ αὐθικρέτως, ἀλλ' ὀργανικῶς δημιουργοῦν. Εγώ, τὸ δποῖον ἡ πανθεϊστικὴ στροφὴ τοῦ ὅμωμαντισμοῦ ἐταύτισε πρὸς τὴν τελεολογικὴν ἐνέργειαν τοῦ ὀργανικοῦ σύμπαντος. Η ἐνότης λόγου καὶ

(1) W. Windelband, op. cit., σ. 503.

φύσεως, πρὸς ἣν ἦτο, κατὰ τὸν Windelband (¹), ἐστραμμένη ἡ ἔννοια τῆς ἡθικῆς ἐνέργειας παρὰ Schleiermacher, σημαίνει οὐχὶ ἀπλὴν γνωσεολογικὴν ὑπαγωγὴν τῆς φύσεως ὑπὸ τὸν λόγον, ὡς ἐδίδαξε ταύτην ὁ Kant, ἀλλ' ἐξάρτησιν τοῦ παντὸς ἐκ τῆς ἱστορικῶς δρῶσης δημιουργικῆς ἐνέργειας τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, ἣν ἐπεχείρησεν ὁ Schelling, ἐμφανίζει τὴν φύσιν ὡς τὸ γιγνόμενον. Ἐγώ, ἀποκρουμένης οὕτω πάσης μηχανικῆς ἐρμηνείας τῆς φύσεως (²). Ὁλόκληρος ἡ πραγματικότης, αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀπλῶς, δηλ. φυσικῶς πραγματικόν, ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς σύστημα, ἀλλ' «ὡς ἴστορία τοῦ γιγνομένου συνειδότος, ὡς βαθμιαία ἀνάπτυξις τῆς ἐνότητος συνειδότος καὶ περιεχομένου τούτου, φύσεως καὶ πνεύματος, ἵδεατοῦ καὶ πραγματικοῦ, ὡς ἴστορία τῆς παγκοσμίου αὐτοσυνειδήσεως», τῆς ἐξελίξεως ταύτης ἀποτελούσης «ἴστορίαν τῆς φύσεως ὡς διαμορφώσεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ ἀσυνειδήτου, καὶ ἴστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς διαμορφώσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ συνειδητοῦ» (³). Ἐν ᾧ λοιπὸν ἡ φυσιοκρατία ἐφαρμόζει τὴν μηχανικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐπὶ τῆς ἴστορίας, ὁ δωμαντικὸς ἰδεαλισμὸς ἐφαρμόζει τὴν ἴστορικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως. Οὗτος ζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ οὐχὶ μηχανικὰς αἰτίας, ἀλλὰ τὸ γόημα τῆς φύσεως. Ὁ τρόπος αὐτὸς παρατηρήσεως τῆς φύσεως, ἀναγόμενος εἰς τὸν Spinoza, μετεβιβάσθη ὑπὸ αὐτῶν τούτων τῶν Goethe καὶ Herder εἰς τὸν δωμαντικὸν ἰδεαλισμὸν (⁴) καὶ εὗρε τὴν ὑπερτάτην μεταλογικὴν ἐκδήλωσιν αὐτοῦ ἐν τῷ μαγικῷ ἰδεαλισμῷ τοῦ Novalis.

Ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ ὑποκειμένου, ἐφ' ἣς ἐβασίσθη ἡ δωμαντικὴ ἰδεολογία, ἐνοήθη κυρίως ὡς ἐνέργεια καλλιτεχνικὴ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὑπέστη ὁ δωμαντισμὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς αἰσθητικῆς περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας τοῦ Schiller. Αὗτῇ αὗτῇ ἡ θρησκευτικὴ στροφὴ τοῦ δωμαντισμοῦ, ἥτις ὀφείλετο κα-

(1) W. Windelband, op. cit., σ. 509.

(2) Ποβλ. W. Windelband, op. cit., σ. 504.

(3) Ernst Troeltsch, Die «deutsche historische Schule», σε «Die Dioskuren», I, München 1922, σ. 187 κ. ε.

(4) W. Windelband, op. cit., σ. 504.

ρίως εἰς τὸν Schleiermacher, δὲν ἔσήμαινεν εἰ μὴ τονισμὸν ἀκόμη μεγαλύτερον τῆς καλλιτεχνικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Ἡ θρησκεία ἐνοήθη ὑπὸ τοῦ Schleiermacher ὡς καθαρῶς αἰσθητικὴ ἀναφορὴ τῆς συνειδήσεως πρὸς τὴν ἀρχικὴν αἵτίαν τοῦ σύμπαντος (1).

2. — Ἐκ τῶν ὄνομάτων, ὅτινα ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρῳ ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς διαφόρους κατευθύνσεις τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, δύναται εὑκόλως νὰ σχηματισθῇ εἰκὼν τις γενικὴ περὶ τοῦ μεγαλειώδους ἐκείνου πνευματικοῦ ὀργασμοῦ, ὃστις ἐσημειώθη ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὸ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ὁρθῶς παρατηρεῖ δὲ Windelband, ὅτι ἡ ἐποχὴ ἐκείνη προεκάλεσεν ἀνθησιν τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία μόνον πρὸς τὴν περίοδον τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τοῦ Σωκράτους μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι δυνατὸν νὰ παραβληθῇ. (2) Εἶναι χαρικτηριστικόν, ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὴν συνήθειαν τῶν Γάλλων, δπως ἀγνοῶσιν ἡ περιφρενῶσι τὸ γερμανικὸν πνεῦμα, δ Saint-Simon, ζήσας ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐποχήν, περὶ ἣς ἀνωτέρῳ εἴπομεν, ἐπέστησε τὴν προσοχὴν συμπατριώτων του εἰς τὸ φαινόμενον, ὅπερ αἰφνιδίως παρουσίασεν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος (3). Ὅτι μάλιστα κυρίως συνέβαλεν εἰς τὴν λαμπρότητα τοῦ φαινόμενου τούτου εἶναι ἡ στενὴ συμμαχία, ἥν ἐμφανίζεται συνομολογήσασα ἡ φιλοσοφία μετὰ τῆς ποιήσεως. Ὡς κέντρον διλοκλήρου ἐκείνης τῆς λαμπρᾶς περιόδου ἔχρησίμευσεν ἡ Βαϊμάρη. Τοῦτο ἔξηγει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς σχεδὸν τῶν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέχρι σήμερον ἀναδειχθέντων Γερμανῶν φιλοσόφων ἐλησμόνησε τὴν καθαρῶς ποιητικὴν καταγωγὴν τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ ἀποστολῆς.

3. — Ἰσως νομίσῃ τις, ὅτι τὸ καθαρῶς φιλοσοφικόν, ποιητικὸν καὶ ἀφγροημένον περιεχόμενον τῶν κατευθύνσεων, περὶ ὧν ἀνωτέρῳ ἐπραγματεύθημεν, οὐδόλως θὰ ἐπέδραισεν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν εἰδικῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν, ἢ ὅτι, ἐὰν ἐπέδρασε, θὰ ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτὰς καταστρεπτικῶς. Οὐδὲν σφαλερώτερον τούτου. Άξι διάφοροι

(1) W. Windelband, op. cit., σ. 514.

(2) W. Windelband, op. cit. σ. 446.

(3) Προβλ. σχετικῶς L o r e n z v. S t e i n, op. cit. II., σ. 140

κινήσεις τοῦ ιδεαλισμοῦ, ἐκτὸς τῆς γενικωτέρας πνευμωτικῆς ἀνθήσεως, πρὸς ᾧν ἀμέσως συνεδυάσθησαν, ἐτόνωπαν αὐτὰς ταύτας τὰς εἰδικὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας. Ἡ εὐρεγετικότης τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἔξεδηλώθη κυρίως ἐν τῷ σφαιρίῳ τῶν περὶ τὴν θεορίαν δισκολούμενων ἐπιστημῶν, ἀποχρυσταλλωθείσης τῆς βάσεως, ἀφ' ἧς ὑρωμένησαν ἔκτοτε αὗται. Τὸν κυριώτατον μάλιστα καὶ ἀμεσώτατον ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ιστορικῶν ἐπιστημῶν ἔσχεν ίδιος δὲ ἀπὸ τοῦ Ηερδεροῦ διοιηθεὶς ὁ ψυχαντικὸς ιδεαλισμός, πρὸς τὴν πρώτην ιστορικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ὅποίου συνθέθη ἀμέσως ἡ λεγομένη «ιστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου», εἰς ᾧν ὀφείλεται — δύνεται — τις νὰ εἴπῃ — ἡ θεμελιώσις τῆς ιστορικῆς ἐπιστήμης καὶ δι' αὐτῆς ἡ πρώτη ἐπιστημονικὴ ἀποχρυσταλλωσις κοινωνιολογικῶν προβλημάτων.

Πρὸς ἣ παρατηρήσωμεν εἰδικώτερόν πως τὴν ιστορικὴν τοῦ δικαίου σχολήν, ἀς ἐπιτραπῇ εἰς ἡμᾶς, ὅπως εἴπωμεν ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς εἰδικῆς σημασίας, ἢν ἔσχε διὰ τὴν ἀνάπτυξιν καιθαρῶς κοινωνιολογικῶν προβλημάτων ἡ ἐμφάνισις δύο ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ὁψιαντικοῦ ιδεαλισμοῦ, τοῦ Schleiermacher καὶ τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα ἀνευ πρωτοτυπίας τινὸς ἐμφανισθέντος καὶ τὰς θεωρίας τοῦ διδασκάλου του Schelling μᾶλλον βλάψαντος Κα. τ. I. Chr. Friedrich Krause. Εἰς τὴν βαθυτάτην δημιουργικὴν διαίσθησιν τοῦ Schleiermacher ὀφείλεται ἡ σύλληψις τῆς ὑφισταμένης μεταξὺ τῶν τύπων τῆς «κοινότητος» καὶ «κοινωνίας» διαφορᾶς, διαφορᾶς, ἡς ἡ πιστοποίησις ἀπετέλεσε μετὰ ταῦτα τὴν βάσιν τῆς κοινωνιολογικῆς θεωρίας τοῦ Feodora undou Töpnie's. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀληθῆ «κοινότητα», θεωρεῖ ὁ Schleiermacher βασιζομένην τὴν «κοινωνίαν» ἐπὶ τῆς ἐλλείψεως ἀληθοῦς τινος «κοινοῦ» καὶ διεπομένην ὑπὸ ἀντιθέσεων (¹). «Οσον ἀφορᾷ τὸν Krause, ἡ σημασία τούτου διὰ τὴν κοινωνιολογίαν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν διδασκαλίαν του περὶ τῆς σχέσεως κοινωνίας καὶ πολιτείας (²), διδασκαλίαν, ἵτις ἐμφανίζεται συγγενῆς πρὸς τὴν

1) Προβ. Schleiermacher, Versuch einer Theorie des geselligen Betragens, ἐν: Werke, Leipzig 1913, II, σ. 8 καὶ 9, κυρίως ὑποσ. I.

2) Προβ. Ernst Grünfeld, Lorenz v. Stein und die Gesellschaftslehre, Jena 1910, σ. 149 κ. ἔ.

μετὰ ταῦτα ἀνάπτυχθεῖσαν θεωρίαν τοῦ Lorenz v. Stein περὶ τοῦ κράτους ὡς μᾶς τῶν μορφῶν, ὥφελος ἐκδηλοῦται ἢ ὑπαρξίας τῆς κοινωνίας⁽¹⁾:

4.— «Ο παλαιότατος καὶ σταθερώτατος ὑποστηρικτὴς τῆς ἴστορικῆς διαμορφώσεως τοῦ δικαίου» ὑπήρξεν, ὡς λέγει αὐτὸς οὗτος ὁ Savigny⁽²⁾, ὁ Hugo. Τὴν κυρίαν ὅμως ἀνάπτυξιν αὐτῆς ὀφείλει ἡ ἴστορικὴ τοῦ δικαίου σχολὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν εἰς τὸν Savigny, ὅστις δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ ἰδουτὴς αὐτῆς, ἀφ' ἕτερου δὲ εἰς τὸν Puchta, ὅστις ἐπεχείρησε καὶ τὴν θεωρητικὴν θεμελιώσιν αὐτῆς.

Τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ὄχωμαντικὸν ἰδεαλισμὸν δὲν ἔδικαιολόγησεν ὁ Savigny θεωρητικῶς. Κατ' ἀρχὴν οὗτος, ἀντιθέτως πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Schelling καὶ τοῦ Hegel διαπαιδαγωγηθέντα φιλοσοφικῶς Puchta, δὲν ἴσχολήμη περὶ προβλήματα φιλοσοφικά. Καὶ ὅπου ἀκόμη ἐμφανίζεται ὁ Savigny προβαίνων εἰς παρατηρήσεις στρεφομένας κατὰ τοῦ κριτικοῦ ἰδεαλισμοῦ, αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν ὀφείλονται εἰς συνειδητὴν ἀντίθεσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν. Λέγων π. χ. ὁ Savigny, ὅτι «τὸ δίκαιον δὲν κέκτηται ὑπαρξίᾳ δι' ἑαυτὸν (für sich⁽³⁾)», στρέφεται συνειδητῶς μόνον κατὰ τῆς σχολῆς τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἢτις ἐδίδαξεν, ὅτι καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ δικαίου εἶναι ὑπὸ τοῦ λόγου ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπολύτως καὶ ἀμεταβλήτως τεθειμένρν, οὐχὶ δὲ καὶ κατὰ τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας, καθ' ἣν μόνον ἡ μορφὴ τοῦ δικαίου ἀποτελεῖ ὑπαρξίᾳ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ὑπαγορευούσης ἐκάστοτε τὸ περιεχόμενόν του πραγματικότητος⁽⁴⁾. Εἰς ἀντιμετώπισιν θεωρητικὴν καὶ συνειδητὴν

(1) Πρβλ. L. v. Stein, op. cit. I, σ. 29 κ. ἐ.

(2) Friedrich Karl v. Savigny, Stimmen für und wider neue Gesetzbücher, Erste Beylage zu Savignys «Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Freiburg i. B., 1812, σ. 117.

(3) Savigny, Vom Berufe unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft, Freiburg i. B., 1812, σ. 18.

(4) Πρβλ. ἐν σχέσει πρὸς τὴν θεμελιώδη διαφορὴν μεταξὺ φυσικοῦ δικαίου ὑπὸ τὴν παλαιάν μορφὴν αὐτοῦ καὶ φυσικοῦ δικαίου, ὡς ἀντιλαμ-

τοῦ προβλήματος τῆς διακρίσεως τῆς μορφῆς ἀπὸ τοῦ περιεχομένου τοῦ δικαίου δὲν πρόσθιη ὁ *Savigny*. Πάντως, δεδομένου, ὅτι ὁ ἀγών του κατὰ τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ προσηλωθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἴστορικὸν περιεχόμενον τοῦ δικαίου, διαφανεῖ οὐτός τούτου ὡς ἔωμαντικοῦ. Ἰδεαλιστοῦ εἶναι πλήρως δεδικαιογνημένος.¹⁾ Άλλως τι—ῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ *Rothacker*—⁽¹⁾— ὀρισμέναι ἀντιλίψεις τοῦ *Savigny*, ὡς π.χ. ἡ περὶ νομοθεσίας γνώμη του, ὑπερβούντων τὴν ὅρια τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰαιδυνατόν, ἐξ μηνευόμεναι οὐχὶ ἀπλῶς ἐξ ἐπόψεως νομικῆς, νὰ θεωρηθῶσιν ὡς σύμβολα καὶ συμπιώματα βαθυτέρας τινός τάσεως καὶ δὴ τάσεως ἐπικυρώσης τὸν ἀνωτέρω γενόμενον χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ.

Ἡ θεμελιώδης καὶ κυρία ἔννοια, περὶ τὴν δύοιαν ἐστραφησαν οἱ πνευματικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ *Savigny*, εἶναι ἡ ἔννοια τῆς ἀπροσώπου ἢ μᾶλλον ὑπερπροσωπικῆς δυνάμεως τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, ἡ ἔννοια τοῦ πρὸς ἑαυτὸν μόνον ἐστραμμένου καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ μόνον ὑφισταμένου καὶ τὴν ἀξίαν (δηλ. ἀξιολογικὴν ἰσχὺν) αὐτοῦ ἀντλοῦντος ἴστορικοῦ συνειδότος. «Ἐκεῖ ἦδη», λέγει ὁ *Savigny*, «ὅπου κατὰ πρῶτον ἀπαντᾶται ἴστορία ὑπό πηγῶν ἐξηκριβωμένη, κέκιηται τὸ ἴδιωτικὸν δικαιον ὠρισμένον χαρακτῆρα, χαρακτῆρα ἴδιαζοντα εἰς τὸν λαὸν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ἴδιαζον εἰς αὐτὸν ἡ γλῶσσα, τὰ ἥθη καὶ τὸ σύνταγμα του. Αἱ ἐμφανίσεις αὗται δὲν κέκτηνται ὑπάρχεις κεχαρισμένας ἀπὸ ἀλλήλων, ἀλλ᾽ εἶναι ἀπλῶς ἴδιαίτερα. δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ ἐνὸς τούτου λαοῦ, δυνάμεις, αἴτιες, ἐν τῇ φύσει ἀρρήκτως ἡγωμέναι, εἰς τὸν ὄφθαλμὸν ἀπλῶς τοῦ παρατηρητοῦ ἐμφανίζονται ὡς αὐθυπόστατοι ἴδιότητες. Τὴν εἰς ἀδιαιρετον ὅλον ἐνωσίν των προκαλεῖ ἡ κοινὴ πεποίθησις τοῦ λαοῦ, τὸ αὐτὸν εἰς πάντας αἴσθημα ἐσωτερικῆς ἀιαγκαιότητος; διὸ οὖ ἀποκλείεται πᾶσα σκέψις περὶ τυχαίας

Βάνεται τοῦτο ἡ κριτικὴ φιλοσοφία: *K. A. Τσάτσου*, Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου, εἰς «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν», ἔτος Α', Τεῦχος Ιον, Ἀθῆναι 1929, σ. 82.

(1) *Erich Rothacker*, op. cit., σ. 45, ὑποσ. Η.

καὶ αὐθαιρέτου γενέσεως αὐτῶν (1).» Ὁλίγαι φράσεις τοῦ Savigny περιέχουν τόσον χαρακτηριστικῶς διατετυπωμένας τὰς ἀρχὰς τῆς ἴστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς, ὃσον αἱ ἀνωτέρω. Ἐξ αὐτῶν ἔξαγεται κυρίως τοῦτο : ὅτι οὐδὲν ὑφίσταται ἔξω ἢ ὑπεράνω τῶν ἴστορικῶν ἐμφανίσεων καὶ ὅτι οὐδεμία ἴστορικὴ ἐμφάνισις κέκτηται πράγματι ἴστορικὸν χαρακτῆρα, ἐφ' ὃσον δὲν ὀφείλεται εἰς τὴν δημιουργικὴν συγείδησιν τοῦ ἀνωνύμου πλήθους, τοῦ λαοῦ, τοῦ ἔθνους. Ἱστορικὰς «ἀτομικότητας» ἀποτελοῦν οἱ τὸν Savigny μόνον οἱ λαοί (2). Ὡς ἐλέχθη ἡδη καὶ ἀνωτέρω, αἱ θέσεις αὗται τοῦ Savigny στρέφονται συνειδητῶς μόνον κατὰ τῆς λογοκρατίας τοῦ ΙΘ' αἰώνος, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ὅποίου ἥρξατο, κατ' αὐτόν, σκοτίζουσα τὴν Εὐρώπην τάσις τις ἀνθιστορική, τάσις ἐστερημένη παντὸς «νοήματος» καὶ «αἰσθήματος» διὰ τὸ «μεγαλεῖον καὶ τὴν ἴδιοτυπίαν ἄλλων ἐποχῶν» (3). Ἐν τῷ προκειμένῳ δέν ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς αἱ ὑπερβολαί, εἰς ᾧ ὁδήγησε τὸν Savigny ἡ πολεμικὴ αὐτοῦ κατὰ τῆς ἀπολύτου λογοκρατίας, ὑπερβολαί, ὡς π. χ. ἡ πλήρης ἀρνησις τῆς ὑπάρχεως φυσικῶν προσώπων ὡς δημιουργικῶν ἀτομικοτήτων ἢ ἡ πλήρης καταδίκη τῶν κωδικοποιήσεων, αἱ ὅποιαι εἶναι, κατ' αὐτόν, διὰ μὲν τὰς εὐτυχεῖς καὶ πλουσίας εἰς ζωὴν ἐποχὰς περιτταί (4), διὰ δὲ τὰς ἐστερημένας παραγωγικότητος ἐποχὰς ἀδύνατοι (5). Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα κυρίως τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Savigny, καταπολεμῶν τὴν λογοκρατίαν, ὑποστηρίζει, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς αὐτήν, τὴν «δργανικήν» ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἴστορίας, ἀνάπτυξιν ἀρυθμούμενην τὰς δυνάμεις αὐτῆς καὶ δὴ αὐτὰς ταύτας τὰς νομικὰς αὐτῆς μορφὰς ἐκ τῆς «κοινότητος τοῦ ἔθνους» (6). Εἰς τὰς σκέψεις ταύτας τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἴστορικῆς σχολῆς εὐκόλως.

(1) Savigny, op. cit., σ. 5.

(2) Πρβλ. π. χ. Savigny, op. cit., σ. 5, συγκεκριμένως τὴν ἐπομένην ἀμέσως εἰς τὰς ἀνωτέρω μινημονευθείσας φράσεις παραγραφον.

(3) Savigny, op. cit., σ. 3.

(4) Savigny, op. cit., σ. 20 καὶ 21.

(5) Savigny, op. cit., (Erste Beylage), σ. 110.

(6) Savigny, op. cit., σ. 98.

διαγνώσει τις τὴν ιδεολογικὴν προέλευσιν τῆς πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς μηχανικῆς κοινωνίας ἀγτιταχθείσης ιδέας τῆς δργανικῆς κοινότητος, ιδέας, τὴν δποίαν τόσον στενῶς συνέδεσε πρὸς τὴν νεωτέραν κοινωνιολογίαν δὲ *Ferdinand Tönnies*.

Η ιδέα τῆς δργανικῆς κοινότητος καὶ τοῦ λαοῦ ὡς ὅγτος ἀναλόγου πρὸς τὴν φυσικὴν φτομικότητα ἐμφανίζεται ἐκ πρώτης ὄψεως συγγενῆς πρὸς τὰς ιδέας, εἰρ' ὃν ἔβασισθη ἡ καθαρῶς «νατουραλιστικὴ» **δργανολογία**, ὡς ἀνεπτύχθη αὖτη ἀπὸ τοῦ *Sprungseit* ἢ μᾶλλον ἀπὸ αὐτοῦ τούτου τοῦ *Comte* καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῇ μετ' αὐτοὺς ἀποκρυπταλλωθείσῃ «δργανολογικῇ» σχολῇ. Η συγγένεια ὅμοιας αὖτη σίναι—ῶς ἔτονταμεν ἥδη καὶ ἀνωτέρω—ἀπλῶς ἔξωτερη. Ως δρθότατα παρατηρεῖ δὲ *Ernst Troeltsch*, ἡ πρὸς τὸ ὄνομα αὐτοῦ τούτου τοῦ *Savigny* συνδεομένη **ὅωμαντικὴ** δργανολογία εἶναι θεμελιωδῶς διάφορος τῆς βιολογικῆς δργανολογίας τοῦ ἀγγλογλυκοῦ θετικισμοῦ⁽¹⁾. Οἱ ὁωμαντικοὶ ιδεαλισταὶ θέν προέβησαν εἰς **βιολογικὰς** ἀναλογίας. Κατ' ἀρχὴν ἡ ἔννοια τῆς «δργανικότητος» δὲν κέκτηται διὰ τοὺς ὁωμαντικοὺς χαρακτῆρα φυσικοεπιστημονικόν⁽²⁾. Θὰ ἥδυνάμεθα μάλιστα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐκεῖνο ἀκριβῶς, τὸ δποίον διὰ τοὺς φυσιοχρωτικῶς προσανατολισμένους δργανολόγους εἶναι «δργανικόν», εἶναι διὰ τοὺς ὁωμαντικοὺς «μηχανικόν». Διὰ τοὺς νατουραλιστὰς καὶ θετικιστὰς «δργανικόν» εἶναι τὸ δυνάμενον νὰ ἀναχθῇ εἰς μηχανικὴν αἰτιότητα. Σχέπεις αἰτιότητος εἶναι αἱ θεμελιοῦσαι τὰς λεγομένας βιολογικὰς ἀναλογίας. Διὰ τοὺς ὁωμαντικοὺς ἀντιθέτως εἶναι «δργανικόν» ἐκεῖνο, τὸ δποίον βασίζεται ἐπὶ ἀπροσώπου (ἢ ὑπερπροσωπικῆς) κοινότητος νοημάτων. *All analogiae τῆς ὁωμαντικῆς δργανολογίας δρμῶνται ἐξ «ἰστορικῶν» καὶ οὐχὶ «φυσικοεπιστημονικῶν» ἀρχῶν.* Κατὰ βίθος ἐὰν θελήσῃ τις νὰ ἀπαλλάξῃ τὰς περὶ λαϊκοῦ πνεύματος, ἔθνους, κοινότητος κλπ. ἔννοίας τοῦ ὁωμαντισμοῦ παντὸς μεταφυσικοῦ καλύμματος, καλύμμοτος ὀφειλομένου εἰς τὴν ὁμινιτικὴν ἀπολυτοποίη-

(1) *Ernst Troeltsch*, op. cit., σ. 182.

(2) Πρβλ. καὶ *Hans Oppenheimer*, *Die Logik der soziologischen Begriffsbildung* (*Heidelberg Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte*), Tübingen 1925, σ. 61.

σιν τοῦ ἔκαστοτε πληροῦντος αὐτὸς ἴστορικοῦ περιεχομένου, θὰ ἀνακαλύψῃ, ὅτι ὑπό τὸ αἰδόμενον κάλυψα δὲν ὑπάρχουν εἰ μὴ καθαρῶς κοινωνιολογικαὶ (ἐν τῇ αὐστηρῷ ἐπιστημονικῇ τῆς λέξεως σημασίᾳ) ἔννοιαι, δηλ. ἔννοιαι σχηματιζόμεναι διὰ τῆς γενικεύσεως ὠρισμένων ἴστορικῶς ἀντικειμενοποιηθέντων νοημάτων, αἵτινες μάλιστα εἶναι τόσον γενικαὶ καὶ στοιχειώδεις, ὥστε καθίστανται ἀπιραιτητοὶ διοιανδήποτε ταξινόμησιν τῆς ἴστορικῆς πραγματικότητος. Εἰς τὰς ἔννοιας βεβαίως αὐτὰς προσεπίθησεν ὁ ὄωμαντι σμὸς καὶ προσδώῃ ὡρισμένας ἀξίας, χαρακτηρίσας μάλιστα ταύτας ὡς τοὺς διηγηματικοὺς παράγοντας τῆς ἴστορικῆς ζωῆς. Τοῦτο ὅμως, ὡς καὶ πᾶν ὅτι ἐμφανίζεται ἐν τῷ ὄωμαντισμῷ ὃς μεταλογικὸν καὶ μεταφυσικὸν ὅχι μόνον δὲν ἔβλαψεν, ἀλλ᾽ ἀπὸ ἐναντίας μάλιστα ὀφέλησε, τονῶσαν ὡρισμένας εὐεργετικὰς (πάντως: ἔξω-ἐπιστημονικὰς) διαθέσεις, ὃς συναντῶμεν μετὰ ταῦτα, ἵδιᾳ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ *Tōn pīes*, συγκορυφουμένας εἰς τὸν ἀναπτυχθέντα σὺν τῷ χρόνῳ πόθον πρὸς κοινότητα (1).

5.—² Άλλὰ καὶ ἐκεῖνος, τοῦ ὄποίου ἡ καθαρῶς πολιτικὴ διάθεσις δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τοῦ ὄωμαντισμοῦ, χαρακτῆρα, ὃστις κεῖται πάντως ἔξω τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν κριτηρίων αὐτῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν νὴ μὴν διολογήσῃ, ὅτι ἔξι ἐπόψεως αὐστηρῶς ἐπιστημονική: ἡ ἴστορικὴ σχολὴ τοῦ δικαίου καὶ γενῆκως ὁ ὄωμαντισμὸς ἀπέδωσαν καφοὺς ἔξαιρέτως πολυτίμους. Παρὰ τὸς μεταλογικὰς ἀξίας, αἵτινες ἔβαροντον ἐπὶ τοῦ ὄωμαντισμοῦ, τὸ καθαρῶς ἴστορικὸν πνεῦμα αὐτοῦ, ἡ ἀγάπη, δι᾽ ἣς περιέβαλε τὴν ὑπὸ τῆς λογοκρατίας παραμεληθεῖσαν ἴστορικὴν ζωήν, ἥντοξαν τὴν ὅδὸν πρὸς τὴν μετὰ ταῦτα γενομένην ἀντικειμενικὴν καὶ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν σύλληψιν καὶ κατανόησιν τῆς ἴστορίας (2). Εάν δὲν προηγεῖτο ὁ ὄμιαντισμός, εἶναι ξήτημα, ἐν τῷ εἶχομεν σήμερον ἐπι-

(1) Ὁ πόθος πρὸς κοινότητι, πλὴν τῶν ἀνειδραστικῶν μορφῶν, ἔλαβε καὶ μορφὰς καθαρὸς κοινουνιστικάς, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἰδεολογικαὶ βάσεις τοῦ κοινουνισμοῦ τοῦ Gustav Landauer.

(2) Erich Rothacker, op. cit., σ. 157, ὑποσ. 1.

στήμην τῆς ἱστορίας, ὡς καὶ κοινωνιολογίαν ὡς ἐπιστήμην γενικένουσαν τὴν ἱστορικὴν (δηλ. μικτὴν) πραγματικότητα. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ θετικισμοῦ, ὡς ἐμφανίζεται αὖτη π. χ. παρὰ Comte, δὲν θὰ ἥδυνατο νὰ δδηγήσῃ πρὸς ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας. Ὁ θετικισμός, τέκνον γνήσιον τῆς λογοκρατίας, δὲν μετεχερίσθη τὴν ἱστορίαν εἰ μὴ μόνον διὰ νὰ τὴν παριβιάσῃ, δηλ. διὰ νὰ τὴν ἐμφανίσῃ ὡς τείνουσαν οἶονε «φυσικοεπιστημονικῶς» πρὸς τὰ καθευτῶτα τοῦ μέλλοντος, ἀτίνα ἔκαστος τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ θετικισμοῦ «ἀντιθετικώτατα» ὠνειρεύετο. Τοιοῦτος τρόπος ἀντιμετωπίσεως τῆς ἱστορίας δυσκόλως θὰ ὀδήγει εἰς τὴν ἀληθῆ ἀποκάλυψιν τοῦ παρελθόντος. *Οταν ὑποτάσσῃ τις τὸ παρελθόντος ὑπὸ τῷ μέλλον, οὔτε τὸ παρελθόντος οὔτε τὸ μέλλον βλένει πράγματι.* Ὁ ὁμοαντισμός, ἀντιθέτως πρὸς τὸν θετικισμόν, ἡγάπησε τὸ παρελθόν χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἀγάπη αὐτῇ, ὅσονδή ποτε βεβαρυμένη καὶ ἀν ἦτο ὑπὸ μεταλογικῶν ἐλατηρίων, ἥτο πάντως προωρισμένη νὰ δδηγήσῃ πρὸς τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας. Οὐδεμία καθαρῶς ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καθ' ὃν ἀνεπύχθη καὶ ἐπαγιώθη ἢ ἱστοριογραφία ὡς ἐπιστήμη, εἶναι τελίως ξένη πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ ὁμοαντισμοῦ, αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορικῆς οἰκονομικῆς σχολῆς (Adam Müller, Roscher, Knies, Hildebrand, Gustav v. Schmoller) ξερτηθείσης ἀμέσως ἐξ αὐτῶν (¹).

6.—Οὐδεὶς ἐπολέμησε μὲν κατ' ἐπίφασιν, ἐπεκύρωσεν δικιώς κατὰ βάθος τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς, ὅσον ὁ Hegel. Ἡ σχέσις τοῦ Hegel πρὸς τὸν Savigny, σχέσις, ἥτις ἔξακολονθεῖ ἔτι θεωρουμένη ὡς πρόβλημα, εὑρίσκει τὴν ζωηροτάτην αὐτῆς ἐκδήλωσιν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Puchta, ὁ ὅποιος, μὲν καὶ διεπαιδαγωγήθη διαλεκτικῶς ὑπὸ τοῦ Hegel, ἔχει ἐν τούτοις διθεωρητικὸς θεμελιωτὴς τῆς ἱστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς.

Kai δ Puchta βεβαιώς ἀγωνίζεται κατὰ τοῦ Hegel. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστὸν. ὅτι πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἀρχῆς, καὶ δὲ τὸν πᾶν τὸ

(1) Πρβλ. καὶ Δημ. Καλιτσουνάκι, *Ιστορία τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*, ἐν *Αθήναις* 1929, σ. 266.

πραγματικὸν εἶναι καὶ λογικόν, ὡς καὶ πᾶν τὸ λογικὸν πραγματικὸν, ἀρχῆς, ἥτις, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρῳ, ἀποτελεῖ τὴν βάσιν τοῦ «λογικοῦ» ἴδεαλισμοῦ τοῦ Hegel, ἐπεκαλέσθη ὁ Puchta τὴν αὐτὴν ἀκριβῆς ἔννοιαν, ἥν ἐπεκαλέσθη ὁ Hegel πρὸς ὑποστήριξίν της, τὴν ἔννοιαν δηλαδὴ τῆς ἐλευθερίας (¹). Ὁ Puchta, θέτων τὴν καὶ ὑπὸ τοῦ Hegel ὑποστηριχθείσαν(²) ἀρχήν, ὅτι τὴν θεμελιώδη ἔννοιαν τοῦ δικαίου ἀποτελεῖ ἡ ἐλευθερία, ἔξαγει ἐξ αὐτῆς τὸ συμπέρασμά, ὅτι διὰ νὰ καταλήξῃ τις εἰς τὸ δικαίον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δρυμηθῇ ἐκ τῆς ἔννοιας τοῦ «λόγου». (³) Ἡ ἔξαρτησις τοῦ δικαίου καὶ τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, ἔννοιας, δι’ ᾧς καθίσταται, κατὰ τὸν Puchta, ὁ ἀνθρωπος ὑποκείμενον τοῦ δικαίου (⁴), εἶναι, ἀνεξαρτήτως τοῦ συμπεράσματος, ὅπερ ἐξίγει οὗτος ἐξ αὐτῆς (συμπεράσματος, δι’ οὐ συντελεῖται ἡ παρέκκλισις τούτου ἀπὸ τοῦ Hegel), χιρακτηριστικὴ διὰ τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἴστορικῆς σχολῆς πρός τὸν ἐκ πρώτης ὄψεως συγχεόμενον πρὸς αὐτὴν νατυραλισμὸν. Οὗτος, ἀντιθέτως πρὸς τὸν δωμαντικὸν ἴστορισμὸν, γνωρίζει οὐχὶ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναγκαιότητος.

Ἡ σχέσις τοῦ Puchta πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐκδηλοῦται κυρίως διὰ τῆς κατὰ τρόπον συγκεχυμένον μὲν, ἀλλ’ ἀναντίρρητον γενομένης ὑπὸ αὐτοῦ ἀναγνωρίσεως τῆς ὑπεριστορικῆς ὑποστάσεως τῆς ἔννοιας τοῦ δικαίου (⁵), ἀναγνωρίσεως; δι’ ᾧς αἴρεται σιωπηρῶς ἡ ἀπολυτοπίησις τῆς ἴστορίας τοῦ δικαίου. Ὡς ἀποκλειστικὸν βεβαίως ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου θεωρεῖ ὁ Puchta, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ δωμαντικοῦ ἴστορισμοῦ, τὴν γενεπιουργικὴν ἐρευναν περὶ τὴν ἴστορικὴν ἐμφάνισιν τοῦ δικαίου (⁶). Τοῦτο δῆμος,

(1) Προβλ. G. F. Puchta, Cursus der Institutionen, Erster Band, Leipzig 1893, σ. 4 κ. ἐ. (§ II).

(2) Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Sämtliche Werke VI, Leipzig 1911 σ. 27 (§ 4).

(3) Puchta, op. cit. I, σ. 4. (§ II).

(4) Puchta, op. cit. I, σ. 6. κ. ἐ. (§ IV).

(5) Προβλ. Puchta, op. cit., I, σ. 11 κ. ἐ. (§ VIII). Προβλ. καὶ K. A. Τσάτσου, op. cit., σ. 86, ἵδια τὴν παραπομπὴν εἰς Puchta Vorlesungen über das heutige römische Recht, 1862, I, § 10, σ. 22.—

(6) Puchta, Cursus κλπ., I, σ. 55 (§ XXXII).

έκτὸς τοῦ ὅτι ἀντιφάσκει σιωπηρῶς πρὸς τὴν ὑπὸ αὐτοῦ γενομένην ἀναγγώσιν τῆς ὑπάρχεως τοῦ, δικαίου ὡς ἐννοίας, δηλ. ὡς μօρφῆς ἀνεξαρτήτου ἀπὸ τοῦ ἔκαστοτε ἴστορικῶς διμορφουμένου περιεχομένου του, ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τοῦ Puchta οὐχὶ πρὸς καταπολέμησιν τῆς κοιτικῆς φιλοσοφίας, ἀλλ᾽ ἀπλῶς, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ παράδειγμα τοῦ Savigny, πρὸς καταπολέμησιν τοῦ φυσικοῦ δικαίου. (1) Πρόγματα δὲ Puchta ἐμφανίζεται μᾶλλον συμβιβάζων τὴν ἴστορικατίαν τοῦ ὁμομνησμοῦ πρὸς τὴν κοιτικὴν φιλοσοφίαν.

7.—Εἰς μεγαλειώδη μεταλογικὴν θεωρίαν ὥδη γηγενεῖ ἡ συμβιβαστικὴ αὕτη τάσις παρὰ τῷ Hegel. Δὲν ἴσχυριζόμεθα, ὅτι ἡ τάσις αὕτη ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτὸν συνειδήτως. Εἴπομεν ἴδη μὲνωτέρω, ὅτι δὲ Hegel ἐνεφανίσθη ὡς πολέμιος τῆς ἴστορικῆς σχολῆς. Εἶναι ἀλλως τε γιωστὸν, ὅτι τὴν πρώτην περίοδον τῆς λειτουργίας τοῦ ὑπὸ τοῦ Wilhelm v. Humboldt ἐν ἔτει 1810 ἰδρυθέντος πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου ἐδόξασεν ἀκριβῶς ὃ μεταξὺ Savigny καὶ Hegel ἀγών. 'Ο ἀγών ὅμως οὗτος κατέληξεν εἰς δεύτητάς, αἵτινες ἀσφαλῶς δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένης ἀντιθέσεως. 'Η ἀντίθεσις αὕτη, ἡς ἡ ὑπόθαλψις ὑφείλεται κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὸν φανατισμὸν τῶν περιστοιχισάντων τοὺς διδασκάλους μαθητῶν, ὡς π.χ. εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Hegel Gans, δὲν εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ θεωρηθῇ τόσον θεμελιώδης, δοσον ἐθεωρήθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναπτύξεώς της. Σίμερον, παρατηροῦντες τὰ πρόγματα ἀντικειμενικῶς καὶ μακρὰν τῶν καθαρῶς προσωπικῶν (δηλ. ἐξωεπιστημονικῶν) προστριβῶν τῶν δύο σχολῶν, γνωρίζομεν, ὅτι ἡ κυρία διαφορὰ μεταξὺ ἴστορικῆς σχολῆς καὶ Hegel συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἡ ἴστορικὴ σχολὴ ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐστερεῖτο τοῦ πόθου πυὸς συνθετοποίησιν τῆς παγκοσμίου ἴστορίας, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἀπέρριπτε κατ' ἀρχὴν τὴν διαλεκτικὴν τοῦ Hegel (2). 'Ο Radbruch, διατυπώνων λίαν σαφῶς τὴν διαφορὰν ταύτην, λέγει, ὅτι, ἐν ᾧ ἡ ἴστορικὴ σχολὴ ἐδικαίωσε πᾶν τὸ πραγματικὸν ἀπλῶς ὡς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐθελημένον, ὃ Hegel ἐδικαίωσε τοῦτο ὡς

(1) Puchta, op. cit., I, σ. 51 (§XXXII).

(2) Illegl. καὶ Ernst Troeltsch, op. cit., σ. 179.

ταύτιζόμενον πρὸς τὸ δρόθὸν καὶ λογικόν. (1) Τὴν ἀσάφειαν τῆς θέας τῆς ἴστορικῆς σχολῆς ἀντικατέστησεν δὲ Hegel διὰ τῆς σαφηνείας τῆς ἔννοίας (2). Ἡ διαφορὰ αὗτη, βαθυτάτη ἐξ ἐπόψεως κοσμοθεωρητικῆς, δὲν εἶχεν, ως θάλασσαν κατωτέρω, τόσην σημασίαν διὰ τὴν ἔξελιξιν τῶν περὶ τὴν ἴστορίαν στρεφομένων εἰδικῶν ἐπιστημῶν, δοση ἀπεδόθη εἰς αὐτήν.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐνότητος μορφῆς καὶ περιεχομένου. Ως φιλοσοφικὴν ἰδέαν χαρακτηρίζει οὗτος τὸν συνειδητὸν ταύτισμὸν τῆς μορφῆς, δηλ. τῶν πρὸς γνῶσιν κεκλημένων κατηγοριῶν τοῦ λόγου, καὶ τοῦ περιεχομένου ὡς τῆς οὐσίας τῆς ἥιστας (δηλ. ἴστορικῆς) καὶ φυσικῆς πραγματικότητος. (3) «Πᾶν τὸ λογικὸν εἶναι πραγματικὸν καὶ πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι λογικὸν» (4). Η ἀρχὴ αὗτη, δι’ ᾧ ἡς προίγαγεν δὲ Hegel τὰς ἔννοίας εἰς τὸ ἐπίπεδον ἴδεων δημιουργικῶν, καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἡ λογικὴν εἰς μεταφυσικὴν, ὠδήγησεν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ πλήρους ἔξαρτήσεως τῆς πραγματικότητος ἐκ τοῦ ἀπολύτου νοῦ. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης, θεωρίας καθαρῶς δογματικῆς, ὑποστηρίζεται οὐχὶ ἀπλῶς, ὅτι ἡ ἴστορία ἔχει νόημα, ἄλλα καὶ ὅτι ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἴστορικῶν λαῶν, ἐπόχῶν καὶ γεγονότων εἶναι καὶ λογική, ὅτι δηλαδὴ, «ὅπως ἐν τῇ Λογικῇ ἡ μία κατηγορία τίθησι τὴν ἄλλην ἀναγκαῖως καὶ κατὰ φοισμένην σειρὰν ἀξίας, οὕτω πως καὶ ἐν τῇ ἴστορίᾳ, ἡτις εἶναι ἡ ἐν χρόνῳ διαλεκτικὴ, αἱ διάφοροι κατηγορίαι ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἀναγκαίαν λογικὴν σειράν.» (5) Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ως δρθῶς παρατηρεῖ καὶ δὲ Lask (6) ὅτι ἡ πραγματικότης, κατὰ τὸν Hegel, οὐδέποτε ἐκτρέπεται τοῦ λογικοῦ προορισμοῦ της. Ἡ πραγματικότης

(1) Gustav Radbruch, Grundzüge der Rechtsphilosophie, Leipzig 1914, σ. 8.—

(2) Πρβλ. καὶ Erich Rothacker, op. cit., σ. 89.—

(3) Hegel, op. cit., (Vorwort), σ. 16.

(4) Hegel, op. cit., (Vorwort), σ. 14.

(5) Ιωάννου Ν. Θεοδωρακοπούλου, «Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἰς «Ἀρχεῖον φιλοσοφίας καὶ θεωρίας τῶν ἐπιστημῶν», ἔτος Α', τεῦχος I Ἀθῆναι 1929, σ. 69.

(6) Πρβλ. Emil Lask, Gesammelte Schriften, Erster Band, Tübingen 1923, σ. 337 κ. ἕ.

ἐκτρέπεται, ἀλλ᾽ ή ἐκτροπή της δὲν ἀνήκει εἰς τὴν καθ' αὐτὸν πραγματικότητα. «Πᾶν δὲν εἶναι ή ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἔννοίας τεθειμένη πραγματικότης ἀποτελεῖ παροδικήν ὑπαρξίαν, ἔξωτερηκήν σύμπτωσιν, δόξαν, φραινόμενον ἐστερημένον οὖσίας, ψεῦδος, πλάνην κλπ.» (¹).

Αἱ ἀνωτέρω θεμελιώδεις ἀρχαὶ τοῦ Η e g e l εἶναι βεδαίως διάφοροι τῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὃν ἐβασίσθησαν ή ἴστορικὴ τοῦ δικαίου σχολὴ καὶ γενικῶς ὁ ρωμαντισμός. Ἡ προέλευσις ἐν τούτοις τόσον τῶν ἀρχῶν τοῦ Η e g e l δυσον καὶ τῶν τῆς ἴστορικῆς σχολῆς ἀρχῶν εἶναι κατὰ βάθος κοινή. Ἡ ίδεα τῆς ἴστοριοχρατίας εἶνε ἀναντιρρήτως ή πηγή, ἀφ' ης ἡρόυσθη καὶ δ Η e g e l τὰς ἀρχάς του. Ἡ φαντικὴ ἀντίθεσις αὐτοῦ πρὸς τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ πρὸς τὸν πολιτικὸν δογματισμὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀγγλογαλικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀντίθεσις, ητίς ἐμφανίζει τοῦτον ὡς φιλόσοφον τῆς παλινορθώσεως, χαρακτηρίζει καθαρότατα τὴν ἴστοριοχρατικὴν κατεύθυνσίν του (²). Ἐὰν κατεπολέμησεν οὗτος τὴν ἀποψιν τοῦ S a v i g n y περὶ τῆς ἀδυναμίας τῆς ἐποχῆς των πρὸς κωδικοποίησιν τοῦ δικαίου, χαρακτηρίσας μάλιστα ταύτην ὡς μίαν τῶν βαρυτάτων ὕβρεων, αἵτινες ἡδύναντο νὰ ἐκτοξευθῶσι κατὰ ἔθνους τινὸς ή· κατὰ τῆς τάξεως τῶν νομομάθῶν, (³) τοῦτο δὲν ὠφείλετο εἰς τὸ δτι δ Η e g e l συνεμερίζετο τὰς ἀρχὰς τῶν διδασκάλων τοῦ φυσικοῦ δικαίου, καθ' ὃν εἶχεν ἀκριβῶς στραφῆ ή περὶ κωδικοποίησεως γνώμη τοῦ S a v i g n y. Διὰ τῆς καταπολεμήσεως τῆς γνώμης τοῦ S a v i g n y, ἡθέλησεν ἀπλῶς δ Η e g e l νὰ ἀποκρούσῃ τὴν «στενότητα» καὶ δπισθοδρομικὴν κλίσιν» τῆς ἴστορικῆς σχολῆς. (⁴) Ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς ἴστορικῆς πραγματικότητος πηγάζει, κατὰ τὸν Η e g e l, δ ἀντικειμενικὸς νοῦς, τοῦ δποίου ή συνειδητὴ διαμόρφωσις, σημαίνουσα τὴν θέσιν τῆς συνειδητῶς πλέον διαμόρφωθείσης νομικῆς ἐλευθερίας, δὲν εἶναι δυνα-

(1) Η e g e l op. cit.. σ. 18 (§I).

(2) Πρβλ. σχετικῶς: Georg Lasson, Einleitung in Η e g e l s op. cit. σ. L I X κ. ἐ. Ωσαύτως W. Windelband, op. cit., σ. 518.

(3) Η e g e l, op. cit. σ. 171 (§211).

(4) Πρβλ. καὶ Lasson, op. cit. σ. L X V I I I

τὴν εἰ μὴ διὰ τῆς κωδικοποιήσεως καὶ τοῦ συστήματος τῆς νομοθεσίας. (1) Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ εἰ μὴ μόνον ἐὰν ληφθῇ ὑπὸ ὅψιν καὶ ἡ θεωρία τοῦ Hegel περὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος εἰς ᾧ καταλήγει ἡ συνειδητοποίησις τῆς ἡθικῆς ἴδεας. Ἐὰν ἡ ὑποταγὴ τῶν ὑποκειμενικῶν συνειδήσεων ὑπὸ τὸς ἐντολὰς τοῦ καθολικοῦ συνειδότος, δηλ. τοῦ ἀντικειμενικοῦ νοῦ, σημαίνει διὰ τὸν Hegel τὴν ἡθικὴν καὶ τὸ πρὸς αὐτὴν ταῦτιζόμενον δικαιον, ἡ πλήρης πραγματοποίησις τοῦ καθολικοῦ ἔκεινου συνειδότους, ἡ πραγματικότης τῆς ἡθικῆς ἴδεας, ἡ ἀπόλυτης συνειδητοποίησις τοῦ ἡθικοῦ, δηλ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος εἶναι, κατὰ τὸν Hegel, ἡ πολιτεία. (2) Ἡ ἀποψίς αὗτη, ἀποψίς, ἥτις, παρὰ τὸ ἀφηρημένον περιεχόμενον αὐτῆς, εἶνε ἰστοριοκρατικῶς προσανατολισμένη, δὲν σημαίνει εἰ μὴ τὴν ἀπόλυτον δικαίωσιν τῆς ἰστορίας ἐν τῇ πολιτικῇ αὐτῆς ἐκδηλώσει. Χαρακτηρίζων δὲ Hegel τὴν πολιτείαν ως τὴν πραγματικότα τῆς ἡθικῆς ἴδεας, στρέφεται κατὰ πάσης τάσεως τῶν μεμονωμένων ἀτόμων πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἰστορικῶν διαμορφωθεισῶν περιεχομένων αὐτῆς.

Ἡ ἀντίθεσις τοῦ Hegel πρὸς τὴν λογοκρατίαν φθάνει μέχρι τοῦ σημείου, ὃστε νὰ ἀρνῆται οὗτος αὐτὰ ταῦτα τὰ ὑπολείμματα φυσικοῦ δικαίου, διεσώθησαν εἰς τὰς θεωρίας τῶν Kant καὶ Fichte. Τὴν ἔννοιαν π.χ. τοῦ πολιτειακοῦ συμβολαίου καταπολεμεῖ οὗτος ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ μορφῇ, ὑφ' ἣν ἐμφανίζεται αὐτῇ παρὰ Kant, θεσπίζων πρῶτος τὴν ἀρχὴν, ἣν υἱοθέτησε μετὰ ταῦτα ἡ ἐπιστήμη τῆς πολιτειολογίας, τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἡ πολιτεία ως τοιαύτη, δηλ. ως ἰστορικὴ ἐμφάνισις τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος, τοῦ ἀπολύτου ἀντικειμενικοῦ νοῦ, ἀποτελεῖ τὸν φορέα τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας. (3).

Παρὰ πάσαν ἐν τούτοις προσπάθειαν, ἥν κατέβαλεν δὲ Hegel, διπλῶς ἐμφανίσῃ τὰ πάντα ως ὁρθὰ ἀνεξαρτήτως τῆς ὑποκειμενικῆς διαθέσεως τῶν μεμονωμένων ἀτόμων, δὲν ἡδυνήθη οὗτος νὰ ἀποφύγῃ τὸν πειρασμὸν, διπλῶς ἀναγνωρίσῃ εἰς ὕρισμένα μεγάλα ἀτοματὸ δικαίωματὰ ἐκπροσωπῶσιν ἐξ ἴδιας ὑποκειμενικῆς βουλίσεως τὸ

(1) G. Lasso II, op. cit. σ. L X V I I I .

(2) Προβλ. π. χ. Hegel op. cit. σ. 195 κ. ἐ. (§§257 κ. ἐ.).

(3) Hegel, op. cit., σ. 196 κ. ἐ. (§258). —

λαϊκὸν πνεῦμα, τὸν ἀντικειμενικὸν νοῦν. Ἡ ἐμφάνισις ἵδιᾳ τοῦ Ναπολέοντος εἶχεν ἀσκήσει τόσον ἴσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς σκέψεις αὐτοῦ, ὅστε ἡγαγάσθη οὗτος νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν θεωρίαν, καθ' ᾧν ὠρισμένα μεγαλοφυῖα πνεύματα, ἀπολυτρούμενα ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικότητος τῆς συνειδήσεώς των, ἀναδεικνύονται εἰς ὅργατα τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος, τοῦ λόγου, ὅστις διέπει τὴν ἴστορίαν. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Ηεγελ ὑπενθυμίζει σχετικὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις, διμιλῶν περὶ τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, λέγει : «αὐτὸι γάρ εἰσι γόμος⁽¹⁾ καὶ γάρ γελοῖος. ἂν εἴη νομοθετεῖν τις πειρώμενος κατ' αὐτῶν». Ωρισμένας βεβαίως πράξεις τοῦ Ναπολέοντος, ως π.χ. τὴν ἐπιβολὴν συντάγματος ἐπὶ τῆς Ἰσπανίας, χαρατηρίζει δὲ Ηεγελ ὡς σφίλματα⁽²⁾. Ἡ ἴστορικὴ περὶ τοῦ κόσμου θεωρία τοῦ Ηεγελ δὲν ἥδυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ πρᾶξιν, ἥτις δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὰς δικὰς θέσεις τοῦ Ἰσπανικοῦ λαοῦ. Ἐξαιρέσει δικῶς ὠρισμένων τοιούτων λεπτομερειακῶν πλευρῶν τῆς ὑπάρξεως τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, τὴν ὑπόστασιν αὐτῶν ως τοιαύτην θεωρεῖ οὗτος ὃς προσδιορίζομένην πλήρως ὑπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ ἀντικειμενικοῦ νοῦ. (3) Πάντως καὶ τὰ ἄτομα αὐτὰ μόνον ως τοὺς μᾶλλον ἐνδεδειγμένους φρονεῖς τοῦ ἀπροσώπως κινούμενου λαϊκοῦ πνεύματος, ως τὰ ὅργανα τῆς, ἐν τῇ ἴστορίᾳ λογικῶς πραγματοιουμένης ἥμικῆς ἵδεας θεωρεῖ οὗτος. Τὴν αὐθαιρεσίαν των ως ἐκδήλωσιν τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδήσεώς των δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίσῃ δὲ Ηεγελ καν.

Βλέπομεν λοιπὸν, ὅτι, παρὰ τὰς διαφοράς, αἱ τινες χωρίζουν τὸν Ηεγελ ἀπὸ τοῦ δωμαντισμοῦ καὶ τῆς ἴστορικῆς σχολῆς, ἢ μεταξὺ αὐτῶν ὑφίσταμένη συγγένεια εἶναι μεγάλη. Ἐὰν ἡ ἴστορικὴ σχολὴ ἔστρεψε τὰ βλέμματα τῆς σπουδαζούσης ἀνθρωπότητος πρὸς τὴν ἴστορίαν, δὲ Ηεγελ ἐξήτησε νὰ δικαιώσῃ τὴν στροφὴν ταύτην τῶν βλεμμάτων διὰ τοῦ μεγαλειώδους μεταλογικοῦ ἴσχυρισμοῦ του ὅτι μόνον διὰ τῆς ἴστορίας ἀποκαλύπτεται δ νοῦς, δ λόγος, τὸ πνεῦμα. Ἐπὶ τὰς στρεφομένας περὶ τὴν ἴστορίαν εἰδικὰς ἐπιστήμας, τὰς ὁποίας

(1) Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν, Γ', 13, ἔκδ. Immanuel Bekker, Berlin 1855, σ. 82, στ. 10.

(2) Ηεγελ, op. cit., σ. 358.

(3) Πρβλ. π. χ. Ηεγελ, op. cit., σ. 229 (§ 279), σ. 274 (§ 348). σ. 368.

ξένδιαφέρει κατ' ἀρχὴν ἀπλῶς ἔκεινο, τὸ δποῖον ὑποδεικνύει ἡ φιλοσοφία, καὶ οὐχὶ ἔκεινο, ἐφ' οὗ βασίζεται αὕτη διὰ νὰ ὑποδεῖξῃ τι, ὁ Hegel ἐπέδρασε κατὰ τρόπον ἐπικυρώσαντα τὰς ἀρχὰς τοῦ ρωμαντισμοῦ καὶ τῆς ἴστορικῆς τοῦ δικαίου σχολῆς. Τὴν στροφὴν πρὸς τὴν ἴστορίαν, ἣν προέκαλεσεν ὁ ρωμαντισμὸς, ἐτόνωσεν ὁ ἔγελιανισμός. "Οσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν ἐπιστήμην ἔκεινην, ἢτις ἔρευνᾳ τὴν ἴστορικὴν πραγματικότητα συστημάτικῶς, δηλ. τὴν κοινωνιολογίαν, ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτης ἐπέδρασεν ὁ συνδυασμὸς τῆς ἴστορικῆς σχολῆς πρὸς τὸν Hegel, εὐεργετικώτατα. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου προῆλθεν ὁ εἰς τῶν δύο ἰδρυτῶν τῆς γερμανικῆς κοινωνιολογίας, ὁ Lorenz v. Stein κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν προῆλθεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἔγελιανισμοῦ καὶ ὕλισμοῦ ὁ θερος τῶν ἰδρυτῶν αὐτῆς, ὁ Karl Marx.

"Ο Hegel εἰδικῶς ἔχρησίμευσε καὶ διὰ τοὺς δύο τούτους μεγάλους προδρόμους τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς κοινωνιολογίας ὡς ἀμεσὸν δρμητήριον.